

SŁOWO WSTĘPNE

W niniejszym tomie „Prawa w Działaniu” przedstawiamy opracowania z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego dotyczące zagadnień o wielkiej doniosłości społecznej, takich jak: ustanawianie rodzin zastępczych, ustanawianie opiekuna dla osoby ubezwłasnowolnionej, orzekanie o osobistej styczności z dzieckiem osób innych niż jego rodzice. Zagadnienia te — w różnym zakresie — były przedmiotem prac legislacyjnych toczących się w Sejmie RP V kadencji na podstawie rządowego projektu ustawy o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego i Prawo o aktach stanu cywilnego (Druk Sejmowy nr 1166). Skrócenie kadencji Sejmu uniemożliwiło zakończenie tych prac uchwaleniem ustawy.

Sejmowi kolejnej kadencji zapewne zostanie przedstawiony projekt opierający się na opublikowanym w wymienionym druku Sejmu V kadencji. Prezentowane analizy orzecznictwa mogą więc stać się przyczynkiem do dyskusji nad zasadnością planowanych zmian stanu prawnego, która — być może — doprowadzi do udoskonalenia ich koncepcji.

Problematyce pieczy nad osobami niesamodzielnymi (dziećmi i pełnoletnimi osobami ubezwłasnowolnionymi całkowicie), którym należy zapewnić pieczę, a często także reprezentację dla dokonywania czynności prawnych i procesowych, poświęcone są dwa opracowania.

Jako pierwsze przedstawiamy wyniki badań praktyki **orzekania o umieszczeniu małoletniego w rodzinie zastępczej**. Temat ten został zgłoszony do planu badań naukowych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości przez Departament Sądów Powszechnych Ministerstwa Sprawiedliwości. Wskazuje to na doniosłość problematyki także w ocenie resortu.

Od trzydziestu lat, począwszy od badania wykonanego przez Marka Safjana¹, co pewien czas analizowana jest praktyka sądowa w sprawach o umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej. Zbadanie jej współcześnie wydawało się potrzebne szczególnie dlatego, że obecnie ta forma pieczy zastępczej przedstawiana jest często jako optymalna, a równocześnie orzecznictwo sądów rodzinnych w sprawach dotyczących umieszczenia dzieci poza rodziną bywa oceniane bardzo krytycznie².

Krytyczna ocena dotyczy również realizowanej od kilku lat reformy systemu pieczy zastępczej nad dzieckiem³. Reforma — związana z przekazaniem tej pieczy z resortu edukacji do resortu pomocy społecznej — zakładała stworzenie samorządowego systemu pomocy rodzinie, koordynowanego na poziomie lokalnym przez powiatowe centra pomocy rodzinie, współpracujące, między innymi, z sądami rodzinnymi. Planowano wzrost liczby zawodowych, niespokrewnionych rodzin zastępczych, a także rozwój nowych form pracy z rodziną i systemu placówek wspierających reformę. Zakładano, że wiele dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych powróci pod opiekę rodziców.

Elementem prognozy prawdopodobieństwa zrealizowania tych założeń mogą być ustalenia poczynione w badaniu aktowym dotyczące sytuacji rodzinnej dziecka, przyczyn umieszczenia go w rodzinie zastępczej, osób pełniących funkcje rodziców zastępczych i istnienia lub braku ich związków rodzinnych z dzieckiem.

Przedmiotem analizy były akta 212 spraw rozstrzygniętych przez 44 wylosowane sądy rejonowe z terytorium całego państwa, w których w pierwszym półroczu 2005 r. zapadło orzeczenie o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej. Co piąta ze zbadanych spraw dotyczyła dziecka niepozostającego pod władzą rodzicielską, dla którego musiała być usta-

¹M. Safjan, *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*, Warszawa 1982, s. 104–122.

²Zob. w szczególności M. Andrzejewski, *Rola sędziów rodzinnych w zreformowanym systemie opieki nad dziećmi*, [w:] *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, pod red. M. Raclaw-Markowskiej, Warszawa 2005, s. 51–83 oraz powołaną tam literaturę.

³Tak np. w opracowaniach Instytutu Spraw Publicznych: *Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą — od form instytucjonalnych do rodzinnych*, pod red. M. Raclaw-Markowskiej, S. Legata, Warszawa 2004; *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, pod red. M. Raclaw-Markowskiej, Warszawa 2005; J. Hryniewicz, *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczenia dzieci w placówkach opieki*, Warszawa 2006; *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia i rzeczywistość*, pod red. A. Kwak, Warszawa 2006.

nowiona opieka. W części spraw powierzenie funkcji rodziny zastępczej i ustanowienie opiekuna następowało w jednym orzeczeniu sądu.

Aktualny stan prawny w zakresie opieki nasuwa liczne refleksje. Jest mu poświęcone kolejne opracowanie, które zawiera także wyniki analizy praktyki sądowej w sprawach o **ustanowienie opiekuna dla całkowicie ubezwłasnowolnionej osoby pełnoletniej**.

Nie ma wątpliwości, iż należyte zabezpieczenie interesów osobistych i majątkowych osób wymagających ustanowienia opieki zależy od optymalnego doboru opiekuna, rzetelnego wykonywania przez niego obowiązków i prowadzonego przez sąd skrupulatnego nadzoru nad sprawowaniem tej opieki. Informacje o naruszeniach praw osób ubezwłasnowolnionych skłoniły Rzecznika Praw Obywatelskich (w 2002 r.) do zainspirowania stosownych badań orzecznictwa, zrealizowanych w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości.

Przedmiotem relacjonowanego w niniejszym tomie badania było, między innymi, ustalenie: jakie kryteria biorą pod uwagę sądy, ustanawiając określoną osobę opiekunem, czy weryfikowane są opinie o tych osobach, czy uwzględnia się stanowisko osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, jeżeli jest to możliwe z uwagi na jej stan zdrowia, jakie terminy sprawozdań są ustalane dla opiekunów, w jakich sprawach opiekunowie zwracają się do sądu o uzyskanie zgody na dokonanie czynności i jak rozpatrywane są takie wnioski.

Badaniem objęto akta opiekuńcze osób, których postępowanie o ubezwłasnowolnienie było poddane wcześniejszej analizie (jej wyniki zostały opublikowane w tomie 1 „Prawa w Działaniu”⁴). Akta do tego badania pochodziły z 10 okręgów sądowych: Częstochowy, Kielc, Łodzi, Łomży, Olsztyna, Rzeszowa, Szczecina, Świdnicy, Torunia i Zielonej Góry, a dotyczyły ustanowienia opieki dla 212 pełnoletnich osób całkowicie ubezwłasnowolnionych.

Przedmiotem dwóch kolejnych opracowań jest problematyka **orzeczenia o osobistej styczności z małoletnimi osobami innych niż ich rodzice**, która nie jest obecnie unormowana w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Badanie akt spraw sądowych dostarcza informacji, jakie osoby, niebędące rodzicami dzieci, poszukują sądowej ochrony prawa do styczności z małoletnimi i jak są uzasadniane rozstrzygnięcia umożliwiające im

⁴I. Kleniewska, *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, „Prawo w Działaniu” 2006, t. 1, s. 118–134.

kontakty z dziećmi, na które wcześniej nie zezwalały osoby sprawujące bezpośrednią pieczę nad małoletnimi.

W celu ustalenia praktyki sądowej Instytut Wymiaru Sprawiedliwości zwrócił się do prezesów wszystkich sądów okręgowych o nadesłanie akt stosownych spraw (nie mniej niż 10), zakończonych prawomocnie w sądach rodzinnych w danym okręgu w ostatnim okresie (nie dawniej niż w 2000 r.). Akta te posłużyły do opracowania dwóch analiz. Przedmiotem pierwszej z nich, która została dokonana — podobnie jak analiza spraw o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej — z inspiracji Departamentu Sądów Powszechnych Ministerstwa Sprawiedliwości, była ogólna charakterystyka postępowania o orzeczenie osobistej styczności z małoletnimi osobami innymi niż ich rodzice.

Wstępna analiza nadesłanych akt wykazała, że występuje znaczna powtarzalność elementów stanów faktycznych spraw. Kryterium doboru akt do szczegółowego badania był rok prawomocnego zakończenia sprawy. Przedmiotem analizy, dokonanej z zastosowaniem specjalnie do tego celu opracowanej ankiety, były sprawy zakończone w latach 2005–2006. Zostało zbadanych 287 spraw, w których orzeczenie kończące postępowanie zapadło w 190 sprawach w 2005 r., w 97 sprawach w 2006 r. Sprawy te pochodziły z 43 okręgów sądowych, ze 147 sądów rejonowych, które swoją właściwością miejscową obejmowały bardzo zróżnicowane tereny, zarówno pod względem stopnia uprzemysłowienia, jak i charakterystyki zamieszkującej je ludności.

Przedmiotem drugiego opracowania, przygotowanego przez pedagoga, a zarazem politologa — specjalistę z zakresu resocjalizacji, była **charakterystyka dowodu z opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (RODK) i jego wpływu na treść orzeczeń o ustalenie osobistej styczności (kontaktów) dzieci z osobami innymi niż ich rodzice**. Opracowanie to uwzględnia wyniki analizy akt 85 spraw zakończonych w latach 2000–2006, w których — specjalnie na użytek tego postępowania — były sporządzone opinie przez RODK. Nie wszystkie sprawy o ustalenie osobistej styczności (kontaktów) między dziećmi i osobami im bliskimi zawierają dowód z opinii RODK. W zbadanych aktach były one w około 1/3 spraw. Tymczasem rola tego dowodu w analizowanych sprawach jest wprost trudna do przecenienia. Jeżeli zostanie on przeprowadzony prawidłowo, stwarza możliwość obiektywnej oceny roli styczności określonych osób z małoletnim z punktu widzenia potrzeb emocjonalnych dziecka. Ocena ta zaś jest niezbędna, skoro brak styczności lub utrudnienia w jej realizacji są traktowane przez sądy ja-

ko stwarzające stan zagrożenia dobra dziecka wymagający ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej (art. 109 k.r.o.).

Opracowanie prezentuje nie tylko wyniki badania aktowego, ale także w syntetycznej i przystępnej formie wyjaśnia istotę diagnozy psychologiczno-pedagogicznej, wskazując na nadrzędny charakter badań psychologicznych przeprowadzanych przy zastosowaniu wielu narzędzi badawczych, jakie najczęściej stosuje się w psychologii klinicznej, a w odniesieniu do dzieci — również w psychologii wychowawczej i rozwojowej (metody testowe, kwestionariuszowe, takie jak skale inteligencji, inwentarze osobowości; metody projekcyjne, takie jak rysunki projekcyjne czy testy zdań niedokończonych, a także wywiad, rozmowa i obserwacja). Metody te często są stosowane w badaniach wykonywanych przez RODK na zlecenie sądu.

Mimo dość niewielkiego materiału badawczego poczynione ustalenia są bardzo cenne. Można też je traktować jako przygotowanie do szerszych badań na temat opiniowania psychologiczno-pedagogicznego w sprawach rodzinnych.

Elżbieta Holewińska-Łapińska